

Helmold z Bosau: Kronika Slovanů, přeložil Jan ZDICHYNEC, předmluva Jan KLÁPŠTĚ, red. Magdalena MORAVOVÁ, Argo, Praha 2012

298 s., ISBN 978-80-257-0786-9

Dílo saského kronikáře Helmolda z Bosau († po 1177) mělo původně zachycovat úspěšný christianizační proces na Slovy osídleném území v severovýchodní části dnešního Německa, to jest na dolním toku Labe, v Holštýnsku, Meklenbursku, Braniborsku a Pomořanech. Šíření křesťanství zde ale bylo komplikováno složitými mocenskými poměry, a tak kronika zachycuje spíše problémy christianizace. Význam Helmoldova spisu spočívá zároveň v tom, že zachycuje řadu odjinud neznámých detailů týkajících se pohanských božstev (Svantovit, Radegast) a jejich uctívání.

Kronika byla po Helmoldově smrti doplňována pokračovateli o mladší události a roku 1556 prvně vydána tiskem. Od té doby se dílo dočkalo řady vydání i překladů, jejichž seznam tvoří jednu z příloh knihy. Pro vědecké účely je nejdůležitější edice v rámci Monumenta Germaniae Historica (1937), český překlad pořídil roku 1947 Karel Vrátný.

Aktuální české vydání přináší nový svěží překlad, který se úspěšně snaží vyhnout některým archaickým výrazům předešlého (pokrevence, spolubydlitel), zároveň používá moderní podobu místních a osobních jmen. Vzorem je tu terminologie z práce Libuše Hrabové *Stopy zapomenutého lidu* a z jejího překladu kroniky Adama Brémského, ke které se vydavatelé programově hlásí.

Vlastní edici předchází předmluva z pera Jana Klápště, jenž přiblížil historický kontext a jeho souvislost s archeologicky doloženou sídelní situací v oblasti. Zde také najdeme zamyšlení nad tím, co skutečně popisuje Helmoldův text a co se stalo pozdější interpretací jeho kroniky ve světle slovansko-německých vztahů 19. a první poloviny 20. století.

JAN HANOUSEK

SOCIÁLNÍ A HOSPODÁŘSKÉ DĚJINY

Tomáš PETRÁČEK, *Nevolníci a svobodní, kníže a velkostatek. Fenomén darovaných lidí přemyslovských zemí 10.–12. století*, 2. vyd. Argo, Praha 2012

405 s., ISBN 9-78-80-257-0796-8

Původní studie Tomáše Petráčka, vydaná kdysi nákladem autora, je dnes úzkoprofilovým zbožím, ať již kvůli nevelkému nákladu či nechvalně proslulé vazbě. Proto lze jenom přivítat krok nakladatelství Argo, jež se rozhodlo tuto disertaci znovu vydat. S ohledem na skutečnost, že Petráček přesunul svou pozornost od raně středověkých dějin k tématům modernějším, nedoznalo nové vydání oproti původnímu výraznějším změn – kromě jedné nové kapitoly autor pouze změnil uspořádání textu a seznámení s pramenným materiálem odsunul až na závěr práce. Nenarazíme tak na sebemenší reflexi diskuse, jež proběhla v posledních několika letech.

Knihu uvozuje stručný, spíše popisný nástin názorů starší historiografie, který je nezbytným uvedením do tématu mnohokrát zpracovaného, byť na nevelkém korpusu dobře známých textů. Petráček se podobně jako mnozí další badatelé hlásí k představě, že je pro analýzu poměrů v 11.–12. století možné použít pramenů století třináctého. V textu také hojně využívá dokladů z polského prostředí. Nejníže podle něho stála služebná čeleď, mezi níž počítá i dívky zaměstnané v gyneceích. Jen o málo lépe na tom byli oráči, neboť i s nimi a jejich rodinami mohl pán poměrně svobodně nakládat. Přesto museli mít povolení disponovat určitým majetkem, neboť jim bylo dovoleno vykoupit se splacením 300 denárů.

V následující kapitole autor uvažuje nad vinaři, pastevcí a rybáři – ani jednu z těchto skupin nepovažuje za zcela nesvobodnou, spíše se pro nedostatek pramenů právem zdráhá o jejím statusu vyslovit. S ohledem na klimatické poměry v českých zemích však soudí, že rozšíření produkce vína souvisí s vnějším donucením, zaštitěným knížecím velkostatkem. U nesvobodných řemeslníků Petráček rovněž předpokládá schopnost vykoupit se, a tím i možnost uplatnit své výrobky na trhu a vlastnit. Přesto na jiném místě rozhodně odmítá, že by se svým postavením nějak vyvyšovali nad většinu tehdejšího nesvobodného obyvatelstva. Vznik této sociální kategorie jednoznačně spojuje s iniciativou knížete a klade ji do 10. století. Nápaditou kombinací pramenných

zmíněk Petráček doložil i existenci skupiny nesvobodných obchodníků se solí.

Jen nemnoho byl autor schopen říci o sociálním statusu strážců kostelů, neboť prameny o tom mlčí. Petráček rovněž potvrdil závěr starší literatury, že darování osob podstatně ubývá s polovinou 12. století. Důvěřuje totiž dikci pozdějších falz a považuje je za spolehlivá svědectví doby, do níž se hlásí – využívá zde mj. svědectví konfirmací, případně rozeznání různých časových vrstev v jednotlivých dokumentech. Pojem *servus* vykládá Petráček jako „nevolník“, a to v podstatě ve shodě s většinou západní historiografie; základ závislosti vidí nikoli v jeho vztahu k půdě, ale přímo k pánovi. Autor rovněž obhájí existenci vrstvy svobodných rolníků, přičemž hlavní důkaz spatřuje v schopnosti autotradice, případně v existenci trestu ztráty svobody. Upozorňuje na její přímý vztah ke knížeti, jenž je mj. vyjádřen i povinností odvádět daň z míru a vypomáhat při opravě hradů a při dalších služebnostech. Zde se shoduje s liberální i marxistickou historiografií, jež ovšem vztah ke knížeti i povinnosti vůči němu vykládala jako formu poddanství. Ve shodě se starším dějepisectvím autor rovněž považuje podmanění těchto lidí knížeti za relativně rychlý proces, dokončený již před koncem 10. století. Pro faktickou situaci jednotlivých rolníků a jejich rodin považuje za klíčovou osobu knížecího „úředníka“. Právě existenci daně z míru chápe Petráček jako jeden z prvků, jež spojují „státy středoevropského modelu“. V jeho rámci ovšem přisuzuje podstatně významnější roli dvorům – na rozdíl od předchozího bádání nepopírá existenci režijního velkostatku a považuje ho za důležitou organizační jednotku knížecího majetku, kde se také soustřeďovaly dávky a kde pobývali nevolníci produkující řemeslné výrobky.

Na rozdíl od jiných historiků Petráček rozumně předpokládá, že výnosy tehdejšího zemědělství již byly natolik slušné, aby poskytly dostatečnou obživu těm obyvatelům, kteří přímo nepracovali v zemědělství. Do čela dvora staví autor vilika, jemuž přisuzuje nižší soudní pravomoci. Právě dvory měly Přemyslovcům poskytnout dostatek prostředků k vybudování další mocenské infrastruktury (hrady), jejíž vznik Petráček ve shodě se starším bádáním klade na přelom 9. a 10. století (tzv. středočeská doména), respektive do druhé poloviny 10. století (zbytek Čech).

Do rámce knížecího velkostatku Petráček rovněž včleňuje služebné osady. Jako motor společenských změn spatřuje přemyslovskou expanzi, nesenou knížecí velkodružinou, jež umožnila eliminaci elit starého typu a následně prostřednictvím posádek vynucovala nová pravidla hry.

Schopnost efektivní a relativně husté správy dokládá nejenom existencí mnoha různých cel a dalších poplatků, ale i snahou rolníků hledat ochranu právě u knížete. Při výběru dávek preferuje spíše vrchnostenský model proti představě o výraznější roli místních komunit. Autor sice upozorňuje na existenci alodních majetků šlechty, nepovažuje je nicméně za významné; naopak se domnívá, že šlo o roztržštěná zboží obdělávaná nevolnou čeledí. Rozmach šlechtických majetků klade až do druhé poloviny následujícího století.

Petráček nepovažuje tehdejší rolnictvo za samostatnou třídu, a proto také nepředpokládá existenci sociálně podmíněných bojů. Motivy ozbrojeného boje vidí spíše v oblasti náboženské, případně upozorňuje na stálé napětí přítomné ve vztahu mezi poddanými a pány ve snaze zlepšit vlastní hospodářskou situaci. (Zde je třeba podotknout, že marxisté rozlišují třídu pro sebe a o sobě podle toho, zda si sebe uvědomuje, nebo ne, a za motivy, které jsou deklarovány, hledají „skutečné“ motivy v oblasti sociální.) Fungování společnosti vidí očima dialektika jako vzájemné působení protikladů, vyvažování.

Knihu uzavírá obsáhlý přehled staršího bádání k jednotlivým pramenům, zejména diplomatického charakteru, spolu s poznámkami, odsunutými na závěr, seznamem literatury a stručným jmenným rejstříkem. Kniha je zpracována pečlivě, byť ani zde autorovi a editorům neunikly některé chyby – Duby např. nepsal o kraji *maconnais*, ale *Mâcon*, přičemž si nejsem jist, zda francouzské adjektivum může být takto zasazeno do českého textu.

Petráček se začleňuje vcelku jednoznačně mezi stoupence tzv. středoevropského modelu, neboť uznává jak existenci hradské organizace a proces jejího vzniku, tak služebnou organizaci a další fenomény, zejména rozhodující úlohu knížecí moci, jež jsou klíčovými prvky tohoto modelu. Že snad některé jevy nahlíží odlišně od badatelů starší generace, jež z řad stoupců uvedeného konceptu nevylučuje, neboť sami jeho autoři během posledních 50 let různě měnili jednotlivé dílčí prvky, případně ocenění jejich váhy v rámci systému. Petráčkova kniha by se tak paradoxně – oproti hodnocení předmluvy – dala považovat za první domácí, přitom velmi zdařilou a pečlivou syntézu problematiky tzv. států středoevropského typu.

DAVID KALHOUS